

I. ФРАНКО ПРО СУТНІСТЬ СОЦІАЛІЗМУ

Стаття присвячена аналізу поглядів українського філософа І. Франка на сутність соціалізму як суспільно-політичного устрою, що заснований на принципах справедливості, рівності і свободи.

Ключові слова: капіталізм, соціалізм, держава, свобода, рівність, справедливість.

Статья посвящена анализу взглядов украинского философа И. Франка на сущность социализма как общественно-политического строя, основанного на принципах справедливости, равенства и свободы.

Ключевые слова: капитализм, социализм, государство, свобода, равенство, справедливость.

The article is devoted to the analysis of views of the Ukrainian philosopher I.Ya.Franka on the essence of socialism as a social and political system, based on principles of justice, equality and freedom.

Keywords: capitalism, socialism, state, freedom, equality, justice.

Актуальність дослідження. В останні два десятиліття, які минули від часу розпаду СРСР, Україна, як і більшість так званих пострадянських країн, перебуває у стані докорінної трансформації ідеологічних настанов та ціннісних орієнтацій. Сподівання на швидке покращання рівня життя після розпаду СРСР і переходу від побудови розвинутого соціалізму до ринкової економіки себе не виправдали. Численні соціально-економічні проблеми на тлі внутрішніх негараздів і негативних тенденцій у розвитку світової економіки і взагалі цивілізації викликали бурхливий інтерес до соціалістичних теорій, які ще донедавна здавалися забутими та відкинутими через свою недосконалість та нездійсненність.

Мета статі - проаналізувати погляди І. Франка на сутність соціалізму та з'ясувати його трактовку основних напрямів соціалістичних перетворень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суспільно-економічні погляди І. Франка завжди привертати пильну увагу дослідників. Значна історіографія з цієї теми напрацьована радянськими дослідниками (А. Брагінець [1], О. Білоус [2], М. Возняк [4], О. Мороз [11]). Не залишили поза увагою цей аспект творчості І. Франка і представники діаспори (Л. Винар [3], Б. Кравців [7], Ю. Лавріненко [8], Є. Маланюк [10]). Викликає інтерес дана проблематика також у сучасних українських учених (Н. Горбач [5], Я. Грицак [6], В. Мазепа [9], О. Семків [12]).

Виклад основного матеріалу. Акцентуючи увагу на тому, що «питання суспільне – се поперед усього питання економічне, питання

жолудка» [16, с. 225], І. Франко звертає пильну увагу на тип виробничої системи як базису буття суспільства, що формує «відповідну організацію політичну, економічну і культурну» [19, с. 451] як надбудову. І. Франко виокремлював «господарство народовладдя, рабства, кріпосної залежності» як давніші виробничі системи, а також капіталізм як існуючу і соціалізм як майбутню виробничі системи. Матеріальну сторону буття суспільства та особливості виробничих систем філософ розкриває через історичну змінність способів виробництва, притаманних тій чи іншій виробничій системі.

І. Франко наголошував, що «історія людства – се властиво історія економічного розвою, а все інше, політика, обичаї, релігія – се властиво тільки «надбудова» на економічній основі, а дуже часто тільки такий або інший вираз економічних інтересів» [16, с. 225]. Вважаючи первинною потребою людини як живої істоти забезпечення фізичного виживання окремого індивіда та людства в цілому шляхом задоволення певних матеріальних потреб, І. Франко вказував, що надзвичайно важливими є «економічні відносини, а особливо невпинна виробнича система».

Виробничі системи, як періоди розвитку суспільства, змінювали одна одну «в міру того, як ті форми вичерпували себе і входили в суперечність з суспільними потребами» [19, с. 449], проте у кожній виробничій системі зустрічаються як залишки попередньої виробничої системи, так і нові, притаманні лише їй. Чим сильніше їх протиріччя, чим більш однобічний їх розвиток, тим швидше протиріччя зникне через швидке знищення старого й розвиток нового. Капіталізм зі своїм протистоянням між трудом і капіталом з необхідністю повстав з попередніх, більш давніх виробничих систем, від яких він отримав у спадок «безмірно важніше, глибше і давніше ворогування між вольними і невольниками, упривілейованими і неповноправними, бідними і багатими, панами і підвладними» [13, с. 169]. Оскільки відносини у сфері виробництва призвели до появи класів, одні з яких займають панівне становище як в економічній, так і в політичній сферах, а інші – повністю безправні і пригнічені, І. Франко робив висновок: «Організація виробництва досі завжди породжувала класовий антагонізм, який, дійшовши до певного пункту, з необхідності викликав зміну в самому виробництві» [19, с. 450]. Тому уся попередня історія людського суспільства виступає як «боротьба класів».

Капіталізм, будучи нащадком попередніх форм, «носить вже у своєму лоні зародки майбутнього ладу» [19, с. 450]. Відповідно, так само як попередні виробничі системи, капіталізм колись зникне, поступившись місцем новій виробничій системі: «Він повстав з бігом історичного розвитку і так само мусить упасти, зробити місце другому, досконалішому, справедливішому, більше людському» [14, с. 111]. І. Франко вказував, що, простеживши за сучасним розвитком економіки, легко виявити, «як поступово готується ґрунт для майбутнього ладу, як саме суспільство тепер поволі переходить на соціалістичний шлях» [23, с. 42].

Для І. Франко соціалізм був засобом «усунути всяку суспільну нерівність, всяке визискування і всяке убозтво; запровадити справедливіший, щасливий лад, ніж нинішній» [27, с. 44]. Тому встановлення нового справедливого ладу він пов'язував, у першу чергу, зі знищенням визискування бідних з боку багатих. І. Франко вказував: «Адже ж уся соціальна боротьба наших часів у головній мірі (не виключно!) зводиться на усунення економічного визиску в усякій формі» [17, с. 280]. Основою цієї нерівності І. Франко вважає те, що усі знаряддя виробництва (земля, фабрики, заводи, машини, гроші тощо) перебувають у руках меншої частини суспільства, яку називають капіталістами. Це дозволяє їм бути господарями усієї виробленої продукції, а величезна кількість людей, які не мають для праці нічого, крім рук та голови, стають повністю залежними від капіталу. Капіталіст купує працю, наймаючи робітника та сплачуючи йому гроші, за які той купує собі те, що необхідно для життя, а отже, міняє свою працю на засоби для життя.

І. Франко наголошував, що усі спроби довести справедливість існуючих суспільних відносин є чисто спекулятивними і антинауковими, бо «приватна власність як на землю, так і на інші засоби виробництва не виникла природним способом, спирається не на природні закони, як це з захопленням стверджують захисники капіталізму, а скоріше на насильство і безправ'я» [23, с. 41]. Твердження, що люди так створені, щоб одні працювали і потерпали від злиднів, а інші споживали і розкошували без праці, І. Франко трактував як «вищою мірою обмежене, нелюдське і егоїстичне розуміння вищих верств» [27, с. 54]. Відповідно, філософ робить висновок, що виступаючи проти такого стану речей, «ми виступаємо аж ніяк не проти «природного порядку речей», а лише на захист правди і справедливості» [23, с. 41]. Тому й приватна власність на землю, і знаряддя праці, на яких засновано капіталістичний лад, «не є принаймні чимось остаточним, вродженим, але швидше тільки перехідною формою, витвором еволюційного процесу» [19, с. 449].

Змінити таку ситуацію можливо лише за однієї умови – «щоб нинішній виробничий капітал, тобто ґрунти, фабрики, машини й інші знаряддя праці, а також сировина перейшли від приватної власності окремих людей до загальної власності» [27, с. 44]. Це є основною умовою побудови справедливого ладу та шлях до усунення як економічної, так загалом суспільної нерівності: «Як тільки настане ця доконечна зміна, як тільки капітал з приватних рук, до яких він потрапив шляхом грабежу чи експлуатації, повернеться знову в загальне користування, стане власністю всіх трудящих, тоді лише станеться поворот до природного, єдино справедливого стану» [23, с. 41]. Доки засоби виробництва не будуть передані у власність «трудового суспільства», доки до вільної конкуренції не будуть допущені робітники, які зараз є лише її жертвами, «доти поступ для нас не існує, доти ми будемо в суспільстві паріями (позбавленими прав)» [18, с. 77].

Капіталістичне виробництво, анархічне за своєю суттю через зростання конкуренції та прагнення капіталістів до примноження

багатства, стимулює прогресуюче збільшення кількості виробів, для яких потрібно шукати нові ринки збуту і нові ринки. Проте збут відстає від кількості нагромаджених товарів, виникає перелом, криза, які відбуваються дедалі частіше. Усе це, на думку І. Франка, свідчить «аж надто ясно про хворобливість економічного ладу», джерелом чого є ніщо інше як «внутрішня суперечність, яка відбувається між кооперацією у виробництві й індивідуальним присвоєнням випродукованої вартості». Остаточною метою соціалізму є повернення рівноваги у виробництві, яке не може бути можливим «доки поряд з суспільним виробництвом не буде суспільного розподілу, а тим більше доти, доки власність капіталу не втратить індивідуальної риси і не зміниться в суспільну» [19, с. 450].

Такий переворот був виявом справедливості, оскільки «єдиною основою і єдиною умовою людського поступу є праця» [20, с. 56], тому пролетаріат «є чинником цивілізації, і до того ж найважливішим, бо капітал без праці не має жодного значення» [23, с. 39]. Поліпшення стану працюючих класів, як класів найважливіших у суспільстві, є необхідною умовою розвитку суспільства, оскільки на них «стоїть вся суспільна споруда» [20, с. 56]. При цьому І. Франко не виступав за знищення власне капіталу: «Капітал потрібний, і праця без капіталу нічого не варта. Йдеться лише про те, в чийх руках має бути цей капітал: чи так, як тепер, у руках привілейованих нечисленних одиниць, які самі нічого не виробляють, чи в руках справжніх виробників, тобто робітників» [23, 40].

Економічна сутність соціалізму полягає у тому, що ті, хто «досі інших позбавляли власності, будуть тепер самі позбавлені власності: величезні багатства, здобуті працею мільонів бідних робітників, стануться збірною власністю мільонів, спільним добром усього робучого люду» [26, с. 340]. Не випадково боротьба пролетаріату з буржуазією найактивніше відбувається у розвинутих капіталістичних країнах, «де розвинутий фабричний промисел найбільше підкреслює наслідки капіталістичного виробництва». Перемога пролетаріату приведе до нових наслідків, яких ще не було в історії людськості, оскільки це перший рух більшості в своїх інтересах. Вона «не потягне за собою панування нового суспільного класу, але швидше знищить всякі класові відмінності» [19, с. 451], у чому полягає прогресивне значення пролетарського руху.

Соціалізм не прагне до перерозподілу майна шляхом передачі його від одних до інших. Він взагалі є ворогом будь-якого поділу, він «вважає все, чим нині володіє людство, наслідком праці всього людства протягом довгих віків» [27, с. 45]. Це було б вищою справедливістю, користь з якої могла б мати кожна людина і про яку вона могла б турбуватися, працюючи у межах можливого. При такому підході праця перестане бути товаром, який продають, щоб вижити та отримати засоби до існування, не турбуючись навіть про власне здоров'я. Праця стане найпершим обов'язком усіх без винятку, і результатом будуть також користуватися усі разом та спільно збагачуватись. Жодна людина не буде використовувати плоди праці

інших. Вона буде працювати без примусу, буде стимулюватись переконанням у тому, що від її праці залежить збільшення суспільного добра, а отже, і її добра. Саме тому, кожен обов'язково буде «працювати краще і з більшим бажанням, ніж тепер, коли знає, що зі своєї праці він сам буде мати щонайменше користі», оскільки у реальних умовах найбільша частина доходу йде «на військо, зброю, фортифікації, на плату дармоїдам чи просто на збиткові речі та розпусту вищих станів» [27, с. 45].

І. Франко переконував, що людський поступ взагалі є частково соціалізмом, бо «грунтується на спільній діяльності людей і частково на спільному користуванні тим, що давніше зроблено і винайдено» [27, с.45]. Тим паче, що одна з головних умов соціалізму – спільна праця, вже реалізована в умовах фабричного виробництва та механізації. Залишилося домогтися лише справедливого розподілу добра для спільного вжитку працюючих. Саме тому І. Франко робив висновок про те, що «ціле змагання новіших віків, здобутки наук і мислі людськості йдуть до того, щоб поставити цілу людськість на найвищу знану досі ступінь продуктивної спілки» [15, с.99]. Тобто зробити останній крок, який у природі поки ще ніким не зроблено – створити продуктивну спілку без «нерівності прав і життєвих умовин». Це буде зроблено у найдосконалішій, розумній, свідомій формі, оскільки це привілей людини – єдиної розумної істоти на землі. І це змагання розпочалось ще від того часу «відколи французька революція дала панування капіталістам, видерши його родовій шляхті». Лише з'явившись, капіталізм ніс у собі зерна розпаду, і капіталісти змушені були боротися «з тою новою революцією, проти котрої бліднуть усі факти і бої, які досі бачила історія» [14, с.111].

Побудова такого суспільства буде логічним продовженням історичного процесу розвитку та означатиме побудову найдосконалішої робочої спілки між людьми, які існували дотепер. Капітал, який буде знаходитись у спільному використанні, стане запорукою задоволення потреб усіх працюючих, тобто дійсною основою справжньої свободи і братерства. Така спілка буде досконалою формою реалізації вищої форми спілок – продуктивної, яка забезпечує перемогу у природній боротьбі за існування, а не напівфізіологічним примітивним об'єднанням, як вважають деякі дарвіністи, оскільки соціалізм є виявом «найвищої історичної еволюції» [19, с.452], він виступає як високий ідеал, який їм накреслює наука і природна необхідність.

І. Франко вказував на істотну помилку, яка полягає у проведенні паралелей між суспільним ідеалом, який продукувався ідеологією соціалізму і комунізму, й первісною «общинною» спільнотою, яку інколи називають «первісним комунізмом». На цій основі дехто робить глибоко помилковий висновок про те, що ідеали соціалізму і комунізму є простими закликами повернутися у далеке минуле, до «тої прадавньої, забутої і пережитої спільності, давно обаленої і похороненої дальшим поступом», а, відповідно, заклики до реалізації ідей побудови соціалізму і комунізму визначаються як «змагання назадницьке, протипоступове, ведуче до варварства, до здичення

людськості» [15, с. 112]. Другою оманною філософ вважав висновок про нежиттєздатність соціалізму і комунізму як форм суспільного устрою, бо «як первісний комунізм» не міг встоятися проти поступу, так і сучасний соціалізм, хоть би і зістав введений в діло, з тих самих причини не остойїться довго і буде мусив уступити місце якомусь іншому ладові». І. Франко слушно зауважував, що співпадання термінології у визначенні різних форм існування людськості не означає їх змістовну аналогію. Сучасні ідеї соціалізму та комунізму відрізняються вже тим, що їх засновано на значних здобутках «дотеперішнього розвитку людськості». На відміну від первісної спілки соціалізм заснований на «тісній організації праці, на зцентралізованій (в машинах і машинових системах) робучій силі і на тісній федерації всіх людей в одну робучу спілку (з відповідним поділом праці) і в одно політичне тіло, основане на повній самоуправі та вольності його поєдинчих членів: племен, народів, громад» [15, с. 113].

При цьому І. Франко наголошував на тому, що соціалісти зовсім не домагаються повної рівності як, приміром, комуністи, які вважають, що зло в людському суспільстві походить не від поділу праці, а від поділу власності, а саме від того, що, на відміну від праці, результати праці не знаходяться у спільній власності: «Кожний чоловік робить більше над свою потребу, але не кожний забирає всю ту надвишку своєї праці на свою власність, – навпаки, мільони й мільони дістають із плодів своєї праці навіть менше, ніж би їм потрібно для с'як-так заносного, людського життя. Надвишку їх праці забирають собі інші, які й збагачуються їх працею» [26, с. 335]. Усунути таку несправедливість прибічники комунізму вважали за можливе лише одним способом – щоб спільній праці відповідало спільне вживання виробленого добра, приватна власність, яка «тепер є терном у нозі дальшого поступу», повинна бути скасована. Не заперечуючи загалом проти такого постулату, І. Франко зауважував, що спільна власність повинна мати певні межі, де закінчується «спільність і починається те, що каже «я сам!». Це стосується, зокрема, предметів безпосереднього людського вжитку – їжі, одягу, помешкання, розваг тощо. Тому І. Франко вказував, що абсолютна рівність – «се такий абсурд, якого й збивати нема потреби; адже ж уже сама природа творить нас абсолютно нерівними, бо ж нема двох людей абсолютно однакових». Природної нерівності позбутися неможливо, вона в значній мірі навіть «являється добром для людей» [21, с. 398].

Крім того, людина повинна навіть у спільну справу вносити щось своє, тим паче, що є такі роди праці, що вимагають окремої довголітньої підготовки і навіть вродженого таланту. Це стосується, в першу чергу, науки, мистецтва, технічних винаходів. І. Франко констатував, що така «праця, хоч вона дає невичерпані скарби цілій людськості і не раз збагачує цілі краї й народи, не дасться упорядкувати комуністично, бо тут праці, думок, здібності одиниці людської не заступить ніяка інша одиниця» [26, с. 338]. Нічого поганого не вбачав філософ у певній долі суспільної нерівності, яка виникає на основі вроджених здібностей, старанності, праці, адже все

це є наслідком природної нерівності та унікальності кожної людини. Тому абсолютну рівність І. Франко називав фікційною, він вважав за необхідне лише «усунення соціальних нерівностей, нерівних шансів праці та заробкування, зовсім не стоячи на тім, щоб і результати праці кожного чоловіка, значить і його здобутки та заслуги, були однакові». Боротися треба лише проти нерівності, породженої «унаслідженням іменем, титулами, національністю, кастою» [21, с. 399].

Проте філософ закликав не забувати, що природна нерівність існує лише стосовно окремих людей, і аж ніяк стосовно цілих класів: «Одна людина від іншої може відрізнятись здоров'ям, силою, розумовими здібностями, але ця різниця, як правило, не така велика, щоб на її основі можна було сказати: «Ця людина розкошуватиме, а ця – ні; цей працюватиме, а той користуватиметься його працею»» [23, с. 34]. Часто трапляється навпаки, що багато здібних і талановитих людей перебувають в економічній неволі і змушені тяжко працювати, а серед вищих верств багато бездарних осіб. Але якби всі люди працювали однаково, без перевантаження, коли б кожний, працюючи, мав ще змогу вчитися і розвивати свої природні здібності, то, вказував філософ, «на поверхню неодмінно вплив би не один талант, не один геній, який би сильно просунув «людство» вперед і який сьогодні, задушений у зародку капіталістичною неволею, даремно гине» [23, с. 39]. Будь-яка людина «рівною мірою виходить з рук природи. Лише суспільні взаємини, в які вона потрапляє, роблять з однієї людини селянина, з іншої – пана, з однієї – робітника, з іншої – паразита» [23, с. 35].

Економічна рівність забезпечила б робітникам становище, гідне людини: «Правом і обов'язком кожної людини перед богом і суспільством є життя. Робітник у всьому світі, а особливо у нас не має цього права. Він не спроможний виконати своїх обов'язків щодо держави і щодо своїх близьких. В сучасних умовах йому загрожує безперервний голод і злидні, розв'язкою проблеми його життя є, зрештою, тільки самогубство» [24, с. 26]. Рівні права для всіх можуть бути лише на папері, тому що робітники є простими наймитами. При цьому вони настільки залежні від капіталіста, що за суспільним становищем нагадують новий вид рабів: «Оце і є нинішній робітник – справжній раб капіталу, білий негр» [18, с. 67]. Без економічної рівності рівність прав І. Франко порівнює з тим, якби «хтось втішав голодного тим, що він має право бути ситим, але не дав йому при цьому хліба» [27, с. 50].

Звертаючись до аналізу проблеми людської свободи, І. Франко дійшов висновку, що ідея свободи, яка виникла у буржуазному середовищі, була наслідком протиріччя між економічною та політичною сферами життя суспільства. У справах економічних «одиниці людські» нарешті починають становити окрему, а не колективну цінність, розширюється і навіть стимулюється їх самостійність і активність. У той же час у політичній сфері життя усі люди, незалежно від майнового і соціального статусу, становлять «одну безправну і безсильну масу, керовану тільки волею або й примхою царя-бога» [15, с. 115].

Саме це протиріччя було поштовхом до подальшого прогресивного розвитку людства. Політична безправність не могла припинити процес економічного розшарування суспільства, яке, на думку філософа, кінець-кінцем мусить «перевернути і тиранський устрій політичний». Тирани, даючи волю підданим в економічній сфері, допомагали розвитку купецтва та промислів, надаючи їм певні привілеї. У ході воєнних походів і завоювань нових народів та територій, правителі збагачувались самі, збагачували своїх прибічників та улюбленців. У той же час збільшувались злидні нижчих верств населення, невільників, яким взагалі відмовляли в людській гідності. Таким чином, тиранія, поширюючись згоди донизу, ставала «тяжчою і жорстокішою, коли з поля політичного, переходила в економічне». Логічним завершенням розвитку тиранії були два наслідки: у плані політичному – вона «витворила, з одного боку, безграничну самоволю владців, а з другого боку, безграничне пониження підданих та невольників в правно-політичній згледі»; у плані економічному – «з одного боку, безмірні багатства царів, сатрапів та царських прислужників, лицарів та вельмож, а з другого боку, безграничну нужду невольників та вільних пролетаріїв». На цій основі І. Франко зробив висновок, що тиранія створила «незагладимі суперечності, виростила сили, котрі швидше чи пізніше мусили її саму обалити» [15, с. 117].

Поступово з розширенням товарно-грошових відносин державна влада підпадає під усе більшу залежність від капіталу, перетворюючись з «самовладного пана» на слугу «найвищої власті – капіталу», а відповідно – на слугу капіталістів. Капіталісти, у свою чергу, з безправних підданих перетворюються на рівних партнерів політичної влади, а подекуди навіть на зверхників, виступаючи кредиторами та перетворюючи політичну владу на частину своєї загальної влади, перетворюючи саму політичну владу на капіталіста. Наслідком цього процесу є поява конституціоналізму як основи життя усіх сучасних європейських держав, який прямо опирається на свободу.

Так звана «третя верства», захопивши економічну владу, почала домагатись політичних прав. Головним принципом, який містив усю суму тих прав, була свобода. І. Франко вказував, що під лозунгом «Свобода, се невідоймиме, природне право кожної людської одиниці», проводилась буржуазна революція в Англії, а пізніше Велика Французька революція. Ці лозунги частково прислужились і простому народу, але лише у тій мірі, наскільки це було вигідно буржуазії: «Для того, щоб робітник міг продавати свою працю, йому треба було дати особисту свободу, бо лише та людина, яка вільно розпоряджається якоюсь річчю, може продавати її іншому» [18, с. 71].

І. Франко наголошував, що буржуазія, піднявши гасло свободи у боротьбі за свої права проти феодалізму, бажала б застосувати ідеї свободи лише задля себе, а для народу «кинути кусник чорного хліба, каліцтво духу і тіла, проституцію та мовчанку». Крім того, буржуазія, на думку І. Франка, розуміє свободу досить однобічно та вузько. Буржуазія, як вказував філософ, любить бавитись зі словом «свобода», але боїться говорити про справжню свободу, у повному її обсязі. Вони

воліли б обмежити її свободою совісті, в той час як свобода «слова, печаті, навчання, стоваришування, змов – все те для них далекі-далекі, а то й дуже немилі ідеали» [15, с. 134-136]. У той час як «свобода думки і слова, зборів та коаліцій, толеранція політичних та релігійних переконань» [22, с. 427], на думку І. Франка, є основними правами, на яких засновується справжня свобода людини. За їх відсутності нижчі верстви населення, зокрема пролетаріат, отримують свободу формальну, яка не дозволяє самореалізуватись та сповна розкритись кожній людській особистості, а дає лише свободу вибору, на якого капіталіста працювати, кому «продавати себе самого і коштом власного вбожества доробляти і збагачувати підприємця-капіталіста» [15, с. 129]. Більше того, пролетарій обов'язково мусить робити такий вибір, бо у іншому випадку йому загрожує голодна смерть, оскільки інших засобів до існування ніж продаж власної робочої сили пролетарій не має. Свобода без рівності обертається свободою лише для панівних класів, а вбогим надається лише свобода вибору: продавати свою працю задля свого нужденного прожитку і тим самим збагачувати капіталіста, або померти з голоду.

Однак нікому не варто забувати, наголошував І. Франко, що «слово свобода – двосічний меч: воно надто глибоко западає в серце кожного чоловіка, бідного й багатого, надто много важких і високих чувств будить в кожній груді, щоб могло статися монополією одної верстви» [15, с. 129]. Тому у буржуазії є лише два виходи – або відмовитись від проголошення свободи як програми розвитку суспільства, або поширити її на усіх інших, у першу чергу на робітників.

Наскільки серйозно І. Франко ставився до проблеми людської свободи, говорить вже той факт, що, проголошуючи себе атеїстом, він ніколи не казав про безкомпромісну боротьбу з вірою та релігією за всяку ціну та усіма засобами, яка розгорнулася дещо пізніше за радянських часів. Вже у листі до О. Рошкевич, написаному І. Франком у 1878 році у зовсім молодому віці, він, навпаки, вказував: «Соціалізм же ґрунтується на неограниченій свободі личности під оглядом переконань, – значить, не може ж видавати війни релігійним переконанням, не може насилу відбирати їх нікому, коли вони кому дорогі або святі» [14, с. 114]. Навпаки, він виступав за відміну державної релігії не стільки тому, що вважав віру та релігію злом, а тому, що це було обмеженням свободи людини, у тому числі свободи віросповідання.

За умов побудови соціалізму ідеальним суспільно-політичним ладом І. Франко вважав громаду, яка повинна замінити собою диктат держави та виступати вищою формою людського братерства на основі загальної рівності та свободи. Громадівська концепція досить детально, на думку І. Франка, була розроблена М. Драгомановим, хоча при цьому вона не була позбавлена певних вад.

На думку І. Франка, громада повинна буде перейняти на себе усі функції держави, аж до міжнародних відносин та вирішення міжнародних конфліктів, оскільки вона, «як узагалі всяке правління, що базується на гнобленні, не може мати місця в майбутньому суспільному ладі» [19, с. 452]. Як вказував І. Франко, ситуація буде

такою, що «держави в нинішнім розумінні не буде, бо над народом не буде управи згори, але сам народ здолу (т.е. від громад) управляє сам собою, працює сам на себе, сам образується і сам обороняється». Передумовою справедливого вирішення усіх суперечок буде саме рівність усіх членів громади. Це дозволить віршувати усі справи «полюдські», тому що «люди перестануть бути панами і слугами, а стануть тільки людьми» [15, с. 139].

При цьому І. Франко наголошував на необхідності збереження особистої свободи людини, щоб вона не перетворилась у «невольника громади». Цьому повинен сприяти сам устрій громади, справи якої будуть вирішуватись волею кожного окремого члена. Єдиним обов'язком, який буде покладатись на члена громади, буде праця як особистий внесок у забезпечення життєдіяльності громади. В той же час філософ зауважував, що спільною працею ідея громадської спільності не повинна закінчуватись, вона повинна проникнути у «родинні, громадські, державні і просвітні відносини» [15, с. 137]. Саме за таких умов громада буде зацікавлена у вільному розвитку вроджених здібностей кожного її члена, використовуючи його в міру можливості, задля спільного добра і добра самої людини.

Відносини між людьми, позбавлені економічної зумовленості, а засновані на «особистій любові і прихильності», вийдуть на якісно новий рівень. Так, наприклад, родина «увільнена від теперішнього гніту економічного, від обов'язку волею чи неволею виховувати дітей, продовжати подружнє життя й тоді ще, коли пропала з'єднуюча подругів любов, – родина обновиється і стане для людей не тягарем, не джерелом грижі і негоди, а покріпленням по трудах і прикрасою життя» [15, с. 137]. Хоча у баченні сімейних відносин майбутнього є й певні суперечливі моменти, зокрема з ентузіазмом відстоювана І. Франком ідея громадського виховання дітей, яка має навіть пріоритет над батьківським вихованням як запорука гідної, дійсно людської освіти і розвитку.

Ідеальним засобом спілкування між громадами, на думку І. Франка, є федерація, заснована на основах вільного співжиття громад: «Майбутній устрій, отже, буде базуватися на якнайширшій самоуправлінні общин, повітів і країв, складених з вільних людей і поєднаних між собою вільною федерацією, що ґрунтується на солідарності інтересів» [19, с. 452]. Кожна громада буде мати право вільно визначати відносини з іншими громадами з метою «чи то для більших спільних праць, чи для обміни витворів, чи для цілей просвітніх і т.д.» [15, с. 138]. Лише таке спілкування, наголошував філософ, може забезпечити «лад і добру злагоду між громадами».

Громадівське буття людини І. Франко вважав «ідеалом людського громадського устрою на пізні віки». Але за сучасних умов такий устрій був неможливим, він «не простояв би ані одної днини, і якби яким чудом заведено його, скінчився б величезною замішаниною і загальним безладдям», оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства ми «маємо діло з людьми темними, здеморалізованими і в величезнім розмірі хорими тілом і духом (найбільша частина тих хорих навіть не знає про свою хворобу і вдає з себе здоровісіньких, а іноді

такі хорі робляться проводирями народу, високими урядниками та органами власті)» [26, с. 333]. Такий негативний приклад наслідків федералістичного устрою І. Франко вбачав у старій Польщі, де так звана шляхетська вільність і рівність призвели «не лише до повного поневолення селян, але також до упадку міст, до повного безправства між самою шляхтою і нарешті до того, що Польщу без скарбу, без війська, безвладну, розірвали між себе сусідні держави» [26, с. 334]. Філософ вважав його здійснення справою далекого майбутнього, коли всі люди стануть «високоосвіченими, добросердними, здоровими на дусі й на тілі». Щоб люди дійсно стали вільними, рівними і морально досконалими і могли реалізувати свої здібності у повному обсязі заради блага власного і загального, вони усі «мусять одержати належне і всестороннє образование, мусять виробити всі свої тілесні і духові сили» [25, с. 161] у результаті глобальних перетворень, шлях до яких накреслено просвіченим людським розумом і наукою.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що соціалізм у І. Франка виступав як засіб ліквідації будь-якої суспільної нерівності, експлуатації і бідності, як більш справедливий лад. Першим кроком у соціалістичних перетвореннях філософ називав знищення експлуатації одних людей іншими шляхом ліквідації приватної власності на засоби виробництва та передачу їх у власність колективну. На цій основі подальший прогресивний розвиток суспільства буде спрямований на розширення принципу рівності і свободи на всі суспільні стани і сфери життя суспільства. Такі вільні, рівні і морально досконалі люди зможуть відмовитись від традиційних державних утворень і замінити їх громадами – вищою формою людського братерства на основі загальної рівності та свободи.

Використана література

1. Білоус, О. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / О. Білоус. – К.: Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1949. – 31 с.
2. Брагінець, А.С. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / А.С. Брагінець. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 412 с.
3. Мороз, О. Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології / О. Мороз. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 100 с.
4. Возняк, М.С. Нариси про світогляд Івана Франка / М.С. Возняк. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1955. – 196 с.
5. Винар, Л. Історичні праці Івана Франка / Л. Винар // Збірник «Української літературної газети». – Мюнхен, 1957. – С. 48-63.
6. Лавріненко, Ю. Дещо про еволюцію світогляду і політичні думки Івана Франка : Нотатки і спостереження/ Ю. Лавріненко. // Збірник «Української літературної газети». – Мюнхен, 1957. – С. 3-28.
7. Маланюк, Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – Нью-Йорк, 1959. – 31 с.

8. *Кравців, Б.* Суспільно-політичні погляди Івана Франка й радянське франкознавство / Б. Кравців // Іван Франко: про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк, 1966. – С. 3-28.
9. *Мазепа, В.І.* Культуроцентризм світогляду Івана Франка / В.І. Мазепа – К.: ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
10. *Семків, О.* Іван Франко: немарксистські погляди / О. Семків. – Львів: ЛДУ ім. І. Франко, 199. – 111 с.
11. *Горбач, Н.Я.* Філософські переконання Івана Франка / Н.Я. Горбач – Львів: Каменяр, 2006. – 112 с.
12. *Грицак, Я.* Іван Франко в еволюції української політичної думки / Я. Грицак // Сучасність. – 1994. – № 9. – С. 114-126.
13. *Франко, І.* Війни і військо в наших часах / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 165-186.
14. *Франко, І.* Лист до О.М. Рошкевич / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 48. – К.: Наукова думка 1986. – С. 111-112.
15. *Франко, І.* Мислі о еволюції в історії людськості / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 76-139.
16. *Франко, І.* Питання жолудка й питання прав політичних / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 44. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 225-227.
17. *Франко, І.* Поза межами можливого / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986 – С. 276-285.
18. *Франко, І.* Про працю / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 44/1. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 66-78.
19. *Франко, І.* Програма галицьких соціалістів / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 448-464.
20. *Франко, І.* Солідарності! / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45, – К.: Наукова думка, 1986. – С. 56-57.
21. *Франко, І.* Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 377-400.
22. *Франко, І.* Соціально-політичні погляди М. Драгоманова / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 423-438.
23. *Франко, І.* Чого ми вимагаємо? / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 44/1. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 34-42.
24. *Франко, І.* Чого ми хочемо? / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 44/1. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 25-27.
25. *Франко, І.* Чого хоче галицька робітницька громада? / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 151-164.
26. *Франко, І.* Що таке поступ? / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 300-348.
27. *Франко, І.* Що таке соціалізм? / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 44-55.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013 р.